

MAXSUS EHTIYOJLI BOLALAR UCHUN MAKTABGACHA TA'LIM MUHITINI MOSLASHTIRISH YO'LLARI

Qo`qon Universiteti Andijon Filiali "Pedagogika, psixololiya va filologiya" kafedrası o`qituvchisi
Jakbarova Oyazimxon Mutalipovna
Madaminova Feruzaxon Ahmadullaxanovna
KUAF Sirtqi psixologiya 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maxsus ehtiyojli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muhitini moslashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi – maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv muhit yaratishning samarali strategiyalarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Maqolada pedagogik va psixologik yondashuvlar, maxsus ehtiyojli bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari, ta'lim muassasalarida moddiy-texnik sharoitlarni yaxshilash, tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, mahalliy va xorijiy tajribalar qiyosiy o'rganilib, amaliyotda qo'llash uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, inklyuziv ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar, pedagogik moslashtirish, ta'lim muhiti, psixologik qo'llab-quvvatlash, metodlar, integratsiya, ijtimoiy moslashuv.

Abstract

This article explores the issues of adapting the preschool education environment for children with special needs. The aim of the study is to identify effective strategies for creating an inclusive environment in preschool institutions and to develop practical recommendations. The paper analyzes pedagogical and psychological approaches, individual developmental characteristics of children with special needs, improvement of material and technical conditions in educational institutions, and ways to enhance teachers' professional competencies. Local and international experiences are compared, and recommendations are provided for practical application.

Keywords: preschool education, inclusive education, children with special needs, pedagogical adaptation, learning environment, psychological support, methods, integration, social adaptation.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы адаптации среды дошкольного образования для детей с особыми потребностями. Цель исследования — выявить эффективные стратегии создания инклюзивной среды в дошкольных учреждениях и разработать практические рекомендации. В статье анализируются педагогические и психологические подходы, индивидуальные

особенности развития детей с особыми потребностями, улучшение материально-технических условий в образовательных учреждениях, а также пути повышения профессиональной компетенции воспитателей. Сравнивается отечественный и зарубежный опыт, предлагаются рекомендации для практического применения.

Ключевые слова: дошкольное образование, инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, педагогическая адаптация, образовательная среда, психологическая поддержка, методы, интеграция, социальная адаптация.

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, barcha bolalarga teng imkoniyatlar yaratish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, maxsus ehtiyojli bolalar uchun sifatli ta‘lim va tarbiya olish imkoniyatini kengaytirish borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta‘lim bosqichi — bolaning shaxsiy rivojlanishida, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda va kelgusidagi ta‘lim jarayoniga tayyorlashda hal qiluvchi davr hisoblanadi. Shu bois maktabgacha ta‘lim muassasalarida inklyuziv ta‘lim muhitini yaratish masalasi dolzarb bo‘lib, nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, psixologik va huquqiy jihatlarni ham o‘z ichiga oladi.

Inklyuziv ta‘lim — bu barcha bolalar, jumladan, jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar teng sharoitlarda ta‘lim olishini ta‘minlaydigan tizimdir. UNESCO (1994) Salamanca Deklaratsiyasida qayd etilganidek, inklyuziv ta‘lim jamiyatdagi har bir bolaning o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. O‘zbekiston Respublikasida ham bu yo‘nalishda qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, jumladan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil 23-sentabr) va “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun (2019-yil 16-dekabr)da maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan ta‘lim muhitini yaratish davlatning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) hisob-kitoblariga binoan, dunyo bo‘yicha bolalarning taxminan 10–15 foizi turli darajadagi rivojlanishida cheklovlarga ega. O‘zbekistonda esa, Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra, maxsus ehtiyojli bolalar soni umumiy bolalar sonining 4–6 foizini tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichlar maktabgacha ta‘lim tizimida inklyuziv yondashuvni joriy etishning naqadar zarurligini ko‘rsatadi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunda ko‘plab maktabgacha ta‘lim muassasalarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan infratuzilma yetarli emas. Masalan, binolarning kirish qismlarida panduslar yo‘qligi, eshik o‘lchamlarining nogironlar aravachalari uchun mos emasligi, sensor xonalar va maxsus o‘quv-uslubiy vositalarning kamligi kabi muammolar uchraydi. Shuningdek, pedagog kadrlarning inklyuziv ta‘lim

bo'yicha maxsus tayyorgarligi yetarli darajada emasligi ham ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada quyidagi masalalar tahlil qilinadi:

1. Maktabgacha ta'lim muhitini maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirishning asosiy tamoyillari va metodlari;
2. Pedagog va psixologlarning inklyuziv ta'lim jarayonidagi roli;
3. Infratuzilma va moddiy-texnik bazani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar;
4. Mahalliy va xorijiy tajribalarni qiyosiy o'rganish orqali samarali strategiyalarni aniqlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maxsus ehtiyojli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muhitini moslashtirish masalasi so'nggi o'n yilliklarda jahon miqyosida keng muhokama qilinayotgan dolzarb mavzulardan biridir. UNESCO tomonidan 1994-yilda qabul qilingan Salamanka Deklaratsiyasi inklyuziv ta'limning asosiy printsiplarini belgilab berdi. Deklaratsiyada barcha bolalarning, jumladan, rivojlanishida turli xil cheklovlari bo'lgan bolalarning umumiy ta'lim tizimida teng huquqli qatnashishi ta'minlanishi zarurligi ta'kidlanadi. Ushbu hujjat inklyuziv ta'lim siyosatini rivojlantirishda asosiy nazariy va amaliy yo'nalish sifatida qabul qilinadi.

BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi (2006) 24-moddasida barcha bosqichdagi ta'lim, shu jumladan maktabgacha ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar uchun to'siqsiz va moslashtirilgan muhitda tashkil etilishi kerakligi qat'iy belgilangan. Konvensiya ta'limni nafaqat fizik jihatdan, balki metodik va psixologik jihatdan ham moslashtirishga e'tibor qaratadi. O'zbekiston Respublikasida bu soha bo'yicha bir qator huquqiy asoslar yaratilgan. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun (2019) va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020)da maxsus ehtiyojli bolalarning ta'lim olish huquqlari, ular uchun zarur sharoitlarni yaratish, pedagoglarni maxsus tayyorlash majburiyati belgilangan. 2022–2026 yillarda maktabgacha ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida ham inklyuziv ta'limni kengaytirish, maxsus guruhlar tashkil etish va moddiy-texnik bazani yaxshilash asosiy vazifalar qatorida keltirilgan.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda, jumladan, Q. Qodirova (2021), M. Karimova (2020) va N. Yo'ldosheva (2019) tadqiqotlarida inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik yondashuvlari yoritilgan. Qodirova (2021) o'z izlanishlarida maktabgacha yoshdagi maxsus ehtiyojli bolalarda ijtimoiy moslashuv va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqqan. Karimova (2020) esa maktabgacha ta'lim muassasalarida sensor xonalar tashkil etishning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sirini ilmiy asoslagan. Xorijiy tadqiqotlarda, masalan, Florian & Black-Hawkins (2011) ishlari inklyuziv ta'limni "ta'limning moslashuvchan modeli" sifatida ko'rib chiqadi. Ularning fikricha, inklyuziv yondashuvda asosiy e'tibor bolalarni

alohida ajratmasdan, umumiy sinf yoki guruh sharoitida individual yondashuvni ta'minlashga qaratiladi. Hornby (2014) esa inklyuziv ta'limda pedagoglarning malakasi va ota-onalar bilan hamkorlik darajasi hal qiluvchi omillardan biri ekanini ta'kidlaydi.

TADQIQOTLAR

2024-yilning mart–iyun oylarida O'zbekistonning uch hududi — Toshkent shahri, Andijon va Samarqand viloyatlarida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi maktabgacha ta'lim muassasalarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yaratilgan shart-sharoitlarni baholash va ularni moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot uch asosiy metod asosida amalga oshirildi: kuzatish, so'rovnomma va qiyosiy tahlil. Kuzatish ishlari 8 ta maktabgacha ta'lim muassasasida olib borildi. Bu jarayonda binolarning moslashtirilgan infratuzilmasi, maxsus o'quv vositalari, guruh xonalari jihozlanishi, tarbiyachilarning ish uslubi va pedagogik yondashuvlari tahlil qilindi. Kuzatish natijalarida muassasalarning atigi 37 foizida panduslar, keng eshiklar va maxsus hojatxonalar mavjudligi aniqlandi. Sensor xonalar esa faqat ikki muassasada borligi kuzatildi. So'rovnoma jami 120 nafar respondent — ota-onalar, tarbiyachilar va muassasa rahbarlari qatnashdi. Ota-onalarning 67 foizi mavjud sharoitlarni "yetarli emas" deb baholagan bo'lsa, pedagoglarning 58 foizi inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus o'quv kurslaridan o'tmaganini bildirdi. Bu esa pedagoglarning tayyorgarlik darajasi yetarli emasligini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil jarayonida Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribalari o'rganildi. Bu davlatlarda inklyuziv ta'limda infratuzilma, maxsus materiallar va pedagog tayyorlash tizimi mukammal yo'lga qo'yilgan. Milliy amaliyot bilan qiyoslaganda, asosiy farq — resurslarning teng taqsimlanishi va metodik qo'llanmalar sifati ekani aniqlandi.

Natijalar

Maxsus ehtiyojli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muhitini moslashtirish, ularning rivojlanish sur'ati va ijtimoiy moslashuv darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Sinovdan o'tkazilgan muassasalarda moslashtirilgan jismoniy muhit, o'quv materiallari va pedagogik yondashuvlar bolalarning faol ishtirokini oshirgan. Xususan, eshitish yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus texnologiyalar (audio kitoblar, braille yozuvlari, vizual ko'rsatkichlar) qo'llanganda, bilimlarni o'zlashtirish darajasi 25–30% ga yaxshilangan. Logoped va defektolog mutaxassislarining muntazam ishtiroki nutq va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Guruh faoliyatida differensial yondashuv va kichik guruhlarda ishlash usuli bolalar o'rtasida o'zaro yordam, hamkorlik va ijobiy munosabatlarni shakllantirishga yordam bergan. Tadqiqot natijalaridan yana biri shundaki, ota-onalar ta'lim jarayoniga jalb qilinganda, uy sharoitida ham rivojlantiruvchi mashg'ulotlar davom ettirilgani bois, bolalarning moslashuv darajasi tezroq oshgan. Bu esa

maktabgacha ta'lim muassasasi bilan oila o'rtasidagi hamkorlikning yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim muhiti nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar rivojlanishiga, balki sog'lom tengdoshlarining ham empatiya, bag'rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa

Maxsus ehtiyojli bolalar uchun maktabgacha ta'lim muhitini moslashtirish – bu nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va psixologik ahamiyatga ega jarayon bo'lib, u bolaning har tomonlama rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlandiki, moslashtirilgan ta'lim muhiti bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi va intellektual hamda hissiy rivojlanishiga yordam beradi. Moslashtirishning muvaffaqiyati bir nechta omillarga bog'liq: pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, moddiy-texnik bazaning mosligi, otalalar bilan samarali hamkorlik, hamda inkluziv ta'lim tamoyillarining to'g'ri joriy etilishi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maxsus ehtiyojli bolalar uchun yaratilgan sharoitlarda ularning individual qobiliyatlari to'liqroq namoyon bo'ladi, kommunikativ ko'nikmalari shakllanadi va ijtimoiy muhitga moslashish darajasi ortadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, sensor va interfaol vositalar, differensial yondashuv kabi usullarni qo'llash, moslashtirilgan ta'lim muhitining samaradorligini yanada oshiradi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, moslashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar tizimli amalga oshirilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ham tengdoshlari bilan bir qatorda muvaffaqiyatli ta'lim olishi va jamiyatning faol a'zosi ga aylanishi mumkin. Maktabgacha ta'limda inkluziv yondashuvni rivojlantirish – ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va inson huquqlarini ta'minlash yo'lidagi muhim qadamlardan biridir. Shu bois, kelgusida ham ushbu yo'nalishda ilmiy-tadqiqot ishlari, innovatsion loyihalar va amaliy dasturlarni kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, R. R. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 256 b.
2. To'xtasinova, M. T. Maktabgacha ta'limda inkluziv yondashuv. – Toshkent: "O'qituvchi", 2020. – 212 b.
3. Xolmatova, G. B. Defektologiya asoslari. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019. – 198 b.
4. Ismoilova, S. S. Maxsus ehtiyojli bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 240 b.
5. Jo'rayeva, N. O. Maktabgacha ta'lim muassasalarida korreksion ishlar. – Toshkent: "Ilm-Ziyo", 2021. – 175 b.
6. Qodirova, Z. M. Inkluziv ta'lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Noshir, 2020. – 260 b.
7. Abdullayeva, M. A. Bolalar rivojlanishida muhit omillari. – Toshkent: Fan, 2018. – 188 b.